

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ РОЗСЛІДУВАННЯ

Використання системного, діяльнісного і функціонального підходів у дослідженні таких об'єктів криміналістики, як розслідування і злочин дозволяє більш глибоко і різнобічно розкривати їхню сутність та діалектичний зв'язок між ними. Розслідування окремого злочину й тим більш злочинної діяльності являє собою складну організаційну, пошуково-інформаційну і доказову діяльність, яка здійснюється за допомогою системи методів і процесуальних засобів і спрямована на досягнення кінцевої мети — встановлення істини у справі, розкриття злочину і притягнення до відповідальності всіх винних осіб.

Досягнення зазначеної мети є результатом поступового поетапного вирішення тактичних і стратегічних завдань шляхом розробки і реалізації відповідних програм і алгоритмів розслідування. Надзвичайна складність діяльності з розслідування злочинів, її багатофункціональний і системний характер, необхідність залучення до нього багатьох осіб, організацій, установ та їх служб, здійснення постійного і ефективного управління приводить до підшукування такого поняття, яке б охоплювало весь комплекс зазначених питань або їхню суттєву частину і включало б у свій зміст наукові рекомендації щодо їх вирішення. З урахуванням висловлених положень вбачається доцільним використання поняття криміналістичних технологій.

У сучасних словниках технологія трактується не тільки як сукупність методів, що застосовуються в процесі обробки сировини і матеріалів, виготовлення продукції і розроблюються відповідними технічними науками, але й як сукупність способів, прийомів, що використовуються у певній справі, майстерності [1, 693; 2, 696], а також як спосіб постадійного утілення в життя певних ідей і замислів [3, 798].

Таким чином, поняття технології вийшло за межі технічних і виробничих процесів і стало поширюватися на складні процеси, що спостерігаються у життєдіяльності суспільства і вирішенні завдань, які постають перед державними і суспільними установами й організаціями в ході їх функціонування. Загалом поняття технології в широкому розумінні включає на основі певного комплексу знань системи принципів, методів, прийомів, правил і засобів послідовного вирішення завдань стратегічного і тактичного характеру у відповідній діяльності.

Вживання терміна «технологія» може бути визнано прийнятним у криміналістиці щодо положень, у яких йдеться про загальнотеоретичну характеристику розслідування, а також криміналістичну техніку, тактику і методіку [4, 551–590, 671–681; 5, 35–57, 199–393; 6, 403–404]. Слід зауважити, що у теорії і практиці експертної діяльності використовується поняття «експертні технології» [7, 13–14; 8, 276–279; 9, 142–144].

Аналізуючи слідчу діяльність, можна виділити її три криміналістично значущі аспекти: пізнавальний, інформаційний та організаційно-управлінський [10, 90–114]. Розслідування являє собою складний процес пізнання кримінально-релевантної події минулого (а інколи й злочинної діяльності, що продовжується) на основі відшукування, обробки і оцінки інформації щодо її доказового значення та шляхів використання, а також поетапного вирішення відповідних стратегічних і тактичних завдань за допомогою оптимальної організації і засобів управління такою діяльністю. Тому можна погодитися в цілому з В. О. Образцовим, який розглядає досудове розслідування з зазначеної точки зору, а також криміналістичну діяльність як специфічну технологію, що потребує наукової розробки [5, 35–57; 11, 63–106]. В криміналістичній літературі також досліджуються проблеми використання «інформаційних технологій доказування» як системи методів вирішення конкретних завдань розслідування [12, 32–89].

Дійсно, незважаючи на те, що розслідування конкретного злочину потребує окремого підходу, який враховує своєрідність, унікальність кожної кримінальної події і детермінує необхідність застосування відповідних методів і засобів її пізнання, існують і типові риси, залежності, що властиві як злочинній, так і слідчій діяльності. Останнє й визначає можливість побудови принципів розробки загальної моделі технології інформаційно-пізнавальної й організаційно-управлінської діяльності з розслідування злочинів. Зазначена проблема безумовно належить до теоретичних положень криміналістики і методологічних проблем розслідування.

Одним із завдань криміналістики є розробка науково обґрунтованих рекомендацій з оптимізації проведення слідчих дій — основного засобу отримання доказів у кримінальному судочинстві, що сприятиме здобутку максимального обсягу якісної і об'єктивної доказової інформації стосовно обставин події, що розслідується. Вказане завдання традиційно вирішувалося в такому розділі криміналістики, як криміналістична тактика, а відповідні рекомендації охоплювалися тактикою слідчих дій.

Разом з тим в останні роки в криміналістичній літературі поряд з поняттям тактики стало вживатися і поняття технології. Так, в підручнику криміналістики за редакцією Р. С. Белкіна [4, 453] третій розділ називається «Криміналістична тактика і технологія» і починається він з глави «Концептуальні положення криміналістичної тактики і технології». Проте ніяких пояснень щодо змісту та значення терміна «технологія» автори не дають. Далі в цьому ж підручнику щодо положень з підготовки і проведення окремих слідчих дій вживаються назви «тактика і технологія» щодо слідчого огляду, освідування, обшуку і виїмки; тільки «тактика» щодо допиту, перевірки показань на місці, пред'явлення для упізнання, затримання і арешту; лише «технологія» стосовно одержання зразків для порівняльного дослідження, прослуховування і запису телефонних переговорів. Є. П. Іщенко і В. О. Образцов пишуть про тактику і технологію окремих слідчих дій [13, 287–359].

На жаль, автори, що пропонують до використання термін «технологія слідчої

дії», не вказують на його точний зміст, а про його співвідношення з терміном «тактика» можна зробити лише опосередкований висновок.

У зв'язку з цим постає питання про сутність і доцільність застосування зазначеного поняття, а також про причини його появи у криміналістичній тактиці.

Поява терміна «технологія слідчих дій», на нашу думку, пов'язана з неоднозначним тлумаченням поняття тактики в цілому і тактики слідчих дій зокрема.

Традиційно під криміналістичною тактикою розуміють розділ криміналістики, куди включаються наукові положення й засновані на них рекомендації з організації та планування розслідування, вибору поведінки слідчого, а також прийомів виконання слідчих дій. Звідси виникають завдання з розробки змісту планування, раціональної взаємодії слідчого з органами дізнання, організації використання допомоги громадськості, закономірностей з підготовки і проведення слідчих дій, тактичних комбінацій і операцій, порядку вивчення особистостей учасників кримінального судочинства, тактичних прийомів слідчих дій та інші [14, 32; 15, 8–12].

Відповідно до наведеної позиції у тактику слідчих дій включалися всі дії слідчого, пов'язані з плануванням, організацією, проведенням і оцінкою їх результатів, а нерідко і правові аспекти цієї діяльності.

Разом з тим в останній час ряд вчених-криміналістів стали наголошувати на тому, що тактика існує лише там, де зустрічається протидія розслідуванню, де виникає необхідність у запобіганні і подоланні такої протидії з боку зацікавлених осіб, а тому полягає в умінні «перехитрити», подолати опір супротивника [16, 181; 17, 9–10; 18, 4; 19, 85]. Якщо ж протидія відсутня, то, на думку В. С. Кузьмічова і Ю. М. Черноус, «процес провадження слідчої дії набуває технологічного характеру [20, 73–74]. Втім правильно звертається увага на те, що тактика потрібна не тільки для протидії зацікавлених осіб, але й полягає в умінні спонукати всякого учасника розслідування до співпраці, встановити з ним психологічний контакт, допомогти у пригадуванні забутого, позбутися хибної думки тощо [21, 115; 22, 11–12]. Вирішенню такого роду завдань служать окремі тактичні прийоми або їх системи у вигляді тактичних комбінацій, які разом з розробленими щодо їх застосування науковими рекомендаціями і утворюють сутність слідчої тактики.

З викладеною позицією можна цілком погодитися. Проте виникає питання: як бути з іншими аспектами слідчої діяльності, зокрема з тими, що пов'язані з організацією слідчих дій, їхнім плануванням й іншими розумово-аналітичними діями, з дотриманням правил застосування техніко-криміналістичних засобів і прийомів по збиранню доказової інформації?

Найбільш складним питанням, на нашу думку, є з'ясування співвідношення тактичних і організаційних сторін розслідування і слідчих дій зокрема. Нерідко ці аспекти не розмежовують, а організаційним заходам надають тактичного значення або поєднують їх в поняття організаційно-тактичних положень, рекомендацій тощо. Очевидно, що провадження слідчих дій включає в себе

різні аспекти: правові й етичні, що вивчаються кримінально-процесуальним правом; психологічні, що досліджуються юридичною психологією; тактичні й організаційні, що розроблюються криміналістикою. Криміналістичні рекомендації формуються на базі синтезу правових вимог, етичних норм, законів логіки і психології, що знаходить своє відображення у змісті тактичних прийомів, правил і організаційних заходів. Проте треба погодитися з думкою тих учених, які розмежовують тактику і організацію здійснення слідчих дій [17, 113–116; 23, 55; 24, 8–10]. Тактичний прийом є варіантом найбільш доцільних дій або поведінки слідчого з обов'язковим урахуванням тактичної ситуації, а організаційний захід — це ті дії, що створюють належні умови для оптимального проведення слідчої дії, передбачають її спланованість, забезпечення належними техніко-криміналістичними засобами, взаємодію її учасників тощо. Крім того, в криміналістичних положеннях щодо підготовки і проведення слідчих дій розглядаються і так звані тактичні правила, що передбачають типові, необхідні, безальтернативні дії та процедурні акти, які не є тактичними прийомами. Називати такі правила й організаційні дії слідчого тактикою і тим більш тактичними прийомами невірно. Змішення цих понять не сприятиме розробці саме тактичних прийомів і рекомендацій з їхнього використання.

Разом з тим у криміналістичній тактиці як розділу криміналістики необхідно вивчати і розроблювати не тільки тактичні прийоми і рекомендації, але й комплекси відповідних організаційних, процедурних, технічних засобів і положень у вигляді програм і криміналістичних алгоритмів, що можна визначити як технологію підготовки і проведення слідчих дій. Так, підготовка і проведення слідчої дії можуть бути представлені у вигляді таких операцій, що становлять їх технологічний зміст:

- побудова моделі ситуації, що склалася, й визначення завдань, які потребують вирішення;
- прийняття рішення про проведення слідчої дії;
- визначення мети, завдань, побудова плану проведення слідчої дії;
- розробка і реалізація програми організаційного, інформаційного, кадрового, технічного, оперативного й іншого забезпечення дії;
- поетапна реалізація плану під час її проведення;
- аналіз результатів слідчої дії, з'ясування нової ситуації і прийняття рішення про наступні дії [25, 10].

Чітке уявлення про сутність тактики і технологію слідчих дій та подальша розробка зазначеної проблеми сприятимуть оптимізації їх проведення і досягненню цілей і завдань, що ставляться перед ними.

Якщо в проведенні слідчих дій можна більш чи менш ясно, хоча й не безперечно, визначити тактичні й технологічні аспекти, то в криміналістичній методиці розслідування технологічний зміст виділити важче. Як засіб організації розслідування з метою оптимального досягнення його головної мети — розкриття злочину можна сказати, що криміналістична методика являє собою своєрідну технологію процесу розслідування [19, 84].

Слід зауважити на те, що назва останнього розділу криміналістики «Крими-

налістична методика розслідування злочинів» лише умовно передає сутність змістовного навантаження, що несе в собі поняття «методика». Звичайно під методикою розуміють сукупність взаємозв'язаних методів (способів) та прийомів доцільного виконання певної роботи [1, 429; 2, 399]. В криміналістичній методиці розслідування розроблюються й рекомендуються до використання у розслідуванні не тільки певні методи, але й положення, які стосуються криміналістичної характеристики відповідної категорії злочинів, типових слідчих ситуацій, стратегічних і тактичних завдань розслідування, висування і перевірки слідчих версій, організаційних заходів, напрямів взаємодії слідчого з іншими учасниками розслідування тощо. Такі рекомендації являють собою програми розслідування у вигляді типових версій і завдань, що вирішуються за допомогою відповідних алгоритмів дій слідчого, і тим самим набувають технологічного характеру. А. В. Шмонін пропонує під технологією розслідування розуміти «функціонально обумовлену упорядковану сукупність дій (діяльність) суб'єкта розслідування, забезпечених необхідними ресурсами, що реалізуються ним в процесі розкриття, розслідування злочинів та запобігання їм» [6, 411]. На його думку поняття технології розслідування включає не тільки криміналістичну методику розслідування (окремі криміналістичні методики), але й інші елементи [6, 410], до яких він відносить організаційні засоби розслідування, засоби криміналістичної техніки і тактичні комплекси [6, 413–414]. Четвертий розділ криміналістики він вважає доцільним назвати «Технологія розслідування злочинів» [6, 400], до якого можна включити «сукупність типових технологій розслідування злочинів» [6, 411].

На жаль, в зазначеній роботі А. В. Шмоніна співвідношення понять «методика розслідування» і «технологія розслідування» показано не чітко. Якщо в методиці розслідування можна використовувати технологічний підхід, розглядати її з технологічних позицій [6, 400], то не зрозуміло, чому технологія, на думку автора, поглинає методику зазначеної діяльності? Якщо технологія розслідування включає організаційні заходи, то навіщо всі питання організації розслідування розглядати в першому розділі криміналістики — «Загальна теорія криміналістики» [6, 401]? У наведеному визначенні технології розслідування нічого не говориться про використання системи методів і прийомів, що є невід'ємною складовою методики, а отже повинно відображатися у понятті технології. На думку ж автора, методика виявляється у технології розслідування у формі цілеспрямованої діяльності органу розслідування з розкриття, розслідування злочинів і запобігання їм, від слідчої ситуації до предмета доказування, яка, в свою чергу, не включається до технології розслідування [6, 414]. Там же говориться про те, що методика розслідування виступає ідеальною моделлю технології розслідування. Крім того, питання, пов'язані з технологією розслідування, автор розглядає в рамках методики розслідування злочинів, про що свідчить назва, структура і зміст його вказаної праці.

Не дають змоги усвідомити співвідношення понять методики і технології і пояснення В. О. Образцова, який пише, що останнє є більш широким і змістовним, оскільки містить опис знань, застосування в комплексі і певній послідов-

ності різних методів, принципів, правил, інформаційних і технічних систем з організації праці і управління соціальними процесами на тактичному і стратегічному рівнях [11, 64]. Таке порівняння методики і технології більш стосується загального лінгвістичного тлумачення цих термінів, ніж криміналістичного. Отже, наведені положення не сприяють ясному з'ясуванню змісту понять, пов'язаних з методикою і технологією розслідування.

Вбачається, що в діяльності з розслідування злочинів дійсно можна виділити методичні і технологічні аспекти, які не поглинають один одного, а утворюють синтез процесуальних, організаційних, оперативно-розшукових дій, пізнавальних методів і прийомів, засобів вирішення стратегічних і тактичних завдань розслідування. Методика вказує на напрямки, шляхи, залежності у виборі і застосуванні способів пошуково-пізнавальної діяльності у типових слідчих ситуаціях і стосовно відповідних етапів розслідування. Технологія дає змогу оптимально здійснити діяльність з розслідування злочинів завдяки організації і координації всіх необхідних дій і заходів, що виконуються у відповідності до комплексної програми розслідування з послідовного і поетапного вирішення поставлених завдань. Гадаємо, що у відповідності до визначеного співвідношення згаданих понять останній розділ криміналістики доцільно було б назвати «Криміналістична методика і технологія розслідування злочинів».

Необхідно звернути увагу й на те, що складні злочини, професійна і організована злочинна діяльність можуть бути охарактеризовані як специфічні злочинні технології, що потребують глибокого криміналістичного аналізу, дослідження їхнього змісту і структури, відображення у слідах, документах та інших носіях доказової інформації [6, 418–423; 26, 34; 27, 76–78; 28, 32–81; 29].

Наведені положення показують, що технологічний підхід у дослідженні проблем криміналістики набуває методологічного значення, стає однією з найбільш важливих криміналістичних категорій. Про це свідчить, зокрема, і спроба В. О. Образцова за її допомогою сформулювати предмет криміналістики як науки про технологію і засоби практичного слідознавства (пошуково-пізнавальної діяльності) у кримінальному судочинстві [30, 5]. В. Я. Колдін і О. А. Крестовніков за допомогою зазначеної категорії намагаються визначити сутність криміналістичної науки, впроваджуючи її в назву підручника — «Криміналістика: інформаційні технології доказування», а також зазначають, що криміналістичні технології слід розглядати як ефективні інструменти управління якістю криміналістичної діяльності [31, 46].

Таким чином, на нашу думку, слід підтримати погляд тих авторів, що звертають увагу на необхідність виділення технологічного аспекту в діяльності з розслідування злочинів, поєднуючи його з іншими криміналістичними сторонами такої діяльності — техніко-криміналістичною, тактичною і методичною. Відповідно до такого підходу у криміналістичній науці повинна знайти відображення і подальша поглиблена теоретична розробка вказаної проблеми на всіх її напрямках дослідження — загальнотеоретичних, техніко-криміналістичних, експертних, тактичних і методичних, що сприятиме підвищенню ефективності у розслідуванні і розкритті злочинів.

Література

1. Булыко А. Н. Современный словарь иностранных слов. — М.: Мартин, 2005.
2. Сучасний тлумачний словник української мови / За заг. ред. В. В. Дубчинського. — Х.: Школа, 2006.
3. Новейший словарь иностранных слов и выражений. — Мн.: Харвест; М.: АСТ, 2001.
4. Криминалистика / Под ред. Р. С. Белкина. — М.: Норма, 2005.
5. Образцов В. А. Криминалистика: модели средств и технологий раскрытия преступлений. — М.: ИМПЭ-ПАБЛИШ, 2004.
6. Шмонин А. В. Методика расследования преступлений. — М.: Юстицинформ, 2006.
7. Сегай М. Я., Стринжа В. К. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии). — К.: Ін-юре, 1997.
8. Щербаковский М. Г. Принципы создания судебно-экспертных технологий // Актуальні проблеми криміналістики: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. — Х., 2003.
9. Клименко Н. І. Судова експертологія: Курс лекцій. — К.: Ін-Юре, 2007.
10. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів. — О.: Фенікс, 2007.
11. Образцов В. А. Криминалистика: парные категории. — М.: Юрлитинформ, 2007.
12. Вещественные доказательства: Информационные технологии процессуального доказывания / Под общ. ред. В. Я. Колдина. — М.: НОРМА, 2002.
13. Ищенко Е. П., Образцов В. А. Криминалистика. — М.: Элит, 2007.
14. Васильев А. Н. Следственная тактика. — М.: Юрид. лит., 1976.
15. Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Криминалистическая тактика: теория и тенденции. — Х.: Гриф, 1997.
16. Баев О. Я. Основы криминалистики. — М.: Экзамен, 2001.
17. Бахин В. П., Карпов Н. С. Понятие и сущность криминалистической тактики // Современные проблемы криминалистики: Тр. Акад. управления. — М., 1998.
18. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): Автореф. дис... канд. юрид. наук. — К., 1999.
19. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. — М.: Норма, 2001.
20. Кузьмичов В. С., Черноус Ю. М. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення. — К.: НІЧЛАВА, 2005.
21. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения. — К., 2002.
22. Шепитько В. Ю. Теория криминалистической тактики. — Х.: Гриф, 2002.
23. Кузьмичов В. С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів. — К.: НАВСУ-НВТ «Правник», 2000.
24. Шепитько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз). — Х.: Харків юрид., 2007.
25. Еникеев М. И., Образцов В. А., Эминов В. Е. Следственные действия: психология, тактика, технология. — М.: ТК Велби: Проспект, 2007.
26. Возгрин А. И. Введение в криминалистику. — С.Пб.: Юрид. центр Пресс, 2003.
27. Криминалистика / Под ред. А. В. Дулова. — Мн.: Экоперспектива, 1996.
28. Протидія економічній злочинності / П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика та ін. — Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2004.
29. Шепитько В. Ю. Преступные технологии легализации (отмывания) денежных средств и способы их розоблачения. Криминалистический анализ. — Х.: Гриф, 2002.
30. Криминалистика / Под ред. В. А. Образцова. — М.: Юристъ, 1997.
31. Криминалистика: информационные технологии доказывания / Под ред. В. Я. Колдина. — М.: Зерцало-М., 2007.